

շատ մեծ անեղ է ընծայում կանոնական իրաւունքին, որը մի անսպառ աղբիւր է եղել Հայոց դատաստանագրքի բովանդակութեան համար: Եկեղեցական ժողովների որոշումները ու առանձին հոգեւոր հայրերի յօրինած կանոններն ու կարգադրութիւնները կազմել են ոչ միայն Հայոց դատաստանագրքի հիմնական նիւթը, այլ և զարմել են ղեկավարող առաջնորդ Մխ. Գօշի իրաւաբանական աշխարհայեացքի մշակելուն և դատաստանագրքի յօդանունների ընտրութեան ու խմբագրութեան մէջ: Այս աղբիւրները վերլուծելով նկատում ենք, որ մի կողմից՝ այստեղ զեր են խաղցանել զուտ ազգային բնութիւն կրող հիմնարկութիւններն ու որոշումները, իսկ միւս կողմից՝ օտարագրի, գլխաւորապէս բիւզանդական, այն է յունական եկեղեցու որոշումները: Որպէս նախ քան զազկեղանի ժողովը (451 թ.) հայերը ընթմ մասնակցութիւն ունէին արեղերական ժողովներին, նմանապէս և այդ ժողովից յետոյ, երբ հայերը իսպառ անշառաւցին յունական եկեղեցուց, Հայաստանում արդէն ինքնուրոյն և ինքնաբերաբար կայանում էին եկեղեցական ժողովներ, որոնք մշտնապէս էին տեղական եկեղեցական կանոնադրութիւններ ու աշխարհիկ գոյն կրող որոշումներ յատկապէս եկեղեցական ծիսերի՝ այն է ժողովուրդների ներքին կենքի կարգաւորման ու իրաւական յարաբերութիւնների բարելաւման համար: Բայց այդ առաջին երեք արեղերական ժողովների որոշումները Հայաստանում վերաբերումում են ընդունում էին իր ժամանակին գումարած յառաջի տեղական եկեղեցական ժողովներում: Այսպիսով մի քանի դարեր շարունակ, երկար մի պատմական ժամանակափոխում, սկսած Վաղարշապատի Հայոց առաջին եկեղեցական ժողովից (325 թ.) մշակուել ու հրատարակուել են բազմաթիւ որոշումներ թէ կրօնական են թէ աշխարհիկ բնուորութեամբ, որոնք միանգամայն օրինական ոյժ ունէին Հայ վարչական ու դատաստանական մարմինների համար, վրան դի վերոյիշեալ որոշումները բոլորում էին այնպիսի հիմնարկութիւններից, որոնք միւսնայն ժամանակ տեղական կենքում բարձրագոյն օրենսդրական էին համարւում: Բայց այս ստեղծ որոշումներին, որոնք մշակում են յօրինում էին Հայոց եկեղեցական ժողովներում, վերջինները նաև հաստատում և ի կիրառութիւն ընդունում էին առանձին հոգեւոր անհատների կողման կանոններն ու կարգադրութիւնները,

որոնք նմանապէս օրինական նշանակութիւն էին ստանում, զոր օրինակ՝ Թադէոս առաքեալի կանոնները, Գրիգոր Լուսաւորդին վերադարձ օրէնքները և վերջապէս Ս. Սահակի որոշումներն և այլն: Աւերորդ ենք համարում այստեղ խօսել այդ օրէնքների ու որոշումների աղբիւրների ընդհանուր բովանդակութեան մասին, քանի որ այդ հարցը աւելի պատկանում է Հայոց կանոնական իրաւունքի պատմութեանը: Յիշատակենք միայն, որ շնայած Հայոց եկեղեցու յունականից անջատւելուն, վերջինս այնուամենայնիւ կողմնակի կերպով, միանգամայն աննկատելի հայ ժողովուրդի հայեացքներից, խորապէս ազգում էր Հայոց տեղական ժողովների որոշումների բովանդակ բնութիւն վրայ: Եւ շնք սուսմ գտնադան առաքելական կանոնների (Κανόνες λεγόμενοι των 'Αποστόλων) և առաջին երեք արեղերական եկեղեցական ժողովների որոշումների մասին, որոնք ընդունւած էին Հայոց մէջ, այլ և անսնում ենք, որ օտար եկեղեցիների տեղական ժողովների (συνόδοι τοπικοί) որոշումներն ու կարգադրութիւնները մուտք էին գործում Հայ հոգեւորականութեան մէջ, որը առնչու օգտւում էր այդ օտարազաւած կանոններից հայ եկեղեցական այն կանոնների յօրինման ու խմբագրման համար, որոնք յետագայում հաստատուելու և ընդունուելու էին Հայոց ազգային ժողովներում:

Յիշում Հայաստանում գոյութիւն ունէին յունական եկեղեցու այդ տեղակ տեղական ժողովների որոշումները Թադէոսական օրինակներով, ինչպիսիք են՝ Անիւրիայի, Նեոկեսարիայի, Գանգրայի, Անտիոքի, Լուզիկէայի, Սարգիկէի, Նմանապէս և օտար օտար հայրերի կանոնները, որպիսի են Ս. Բարեղ Մեծի (+ 379 թ.), Ս. Աթանասի և այլն: Ահա այս վերոյիշեալ աղբիւրները ահապիսի մասայութիւն են մասացել Ս. Գօշին Հայոց դատաստանագրքի յօրինման գործում: Հայոց դատաստանագրքը առաւմաւորելիս կը նկատենք, որ շատ անգամ ամբողջ յօդանուններ անփոփոխ կամ շնքն փոփոխութեամբ վերջան և փախաւած են յիշեալ յունական աղբիւրներից, որոնք երբեմն Մխ. Գօշը կոչւում է իր անձնական կամ հայ եկեղեցական կանոնների սկզբունքների վրայ հիման կարծիքներ և որոշումներ: Անկասկած, այդ կանոնական գրականութիւնը, թէ օտարը, թէ ազգայինը, իր շնչաւոր ազգացութիւնը թողել է Հայոց դատաստանագրքի գլխաւորապէս առաջին մասի, այն է Եկեղեցական

լանելի վրայ, նմանապես եւ երկրորդ մասի զուտ եկեղեցական իրաւունքին վերաբերեալ յօդուածների վրայ: Մական Նաեւ քաղաքացիական իրաւունքի որոշ կողմերը զերծ չեն մնացել այդ կանոնական իրաւունքի ազդեցութիւնից: մանաւանդ աչքի է զարնում այդ ազդեցութիւնը Հայոց Դատաստանագրքի ամուսնական ու ժառանգական իրաւունքների, մասամբ եւ քրեական իրաւունքի մի քանի երեւոյթներին վրայ:

3. Մովսէս-Լուսին: Կանոնական իրաւունքից յետոյ Հայոց Դատաստանագրքի շատ բաժինների համար իրրեւ նշանաւոր աղբիւր ծառայել է Մովսիսական իրաւունքը, զուտ հրէական իրաւունքը, որ զերծ էր յետագայի որբաբուհական տայմուդական խորիմաստութիւններէ: Թէ ի՞նչ լայնածաւալ տեղ է բռնում մովսիսական իրաւունքի ազդեցութիւնը Միս. Գոյի Դատաստանագրքի մէջ, ակնյայտի է դառնում նրանից, որ Հայոց Դատաստանագրքի քիչ թէ շատ քաղաքացիական բնոյթ կրող իրաւական նորմերը, մանաւանդ որոնք վերաբերում են դաշանց ու ընչական իրաւունքներին իւրացուած են խորայնական օրէնքներից: Իսկ քրեական իրաւունքը իր բովանդակ ոգով ու էական գաղափարով կարելի է տեսլ ամբողջովին իւրացած է մովսիսական իրաւունքից, բացի այն չնչին տարբերութիւնից ու փոփոխութիւններէ, որոնք անհրաժեշտ էին երեւում Միս. Գօյին իր խմբագրած յօդուածները յարմարացնելու քրիստոնէական օգուտ, մանաւանդ ապաշխարանքի հարցի վերաբերմամբ: սակայն հրէական պատժական իրաւունքի հիմնական սկզբունքը, այն է՝ վրէժի ու փրկանքի գաղափարը, նաեւ պատժական պատասխանատուութեան տարածումը անբաժն կենդանիների վրայ, անփոփոխ անցել են Հայոց Դատաստանագրքի մէջ եւ պահպանել են իրենց ուրոյն բնաւորութիւնը: Հարց է ծագում, թէ ինչպէս մովսիսական իրաւունքը կարող էր գոյութիւն ունենալ Հայաստանում:

Քրիստոնէութիւնը, իբր հրէութեան յաւորարդ կրօն տարածուելով համայն տիեզերքում ընդունեց Աստուածաշունչի սրբազան գրքի նշանակութիւնը: Հասարակական յարաբերութիւնները կարգաւորող նորմերը, դարձան նախնական քրիստոնէայ համայնքների սկզբնական օրէնքները: համայնքների որոնց հնագոյների շարքերին էր պատկանում նաեւ հայկական եկեղեցին: Ահա այդ մովսիսա-

կան օրէնքներն էլ դարձան հին կանոնական իրաւունքի առաջին աղբիւրները, հիմնաքարերը, ոչ միայն լայնածաւալ Արեւելքում, այլ եւ Արեւմուտքում: Ցականին միջին դարերի սկզբներում այդ մովսիսական իրաւունքը իր ամբողջ տոնութեամբ իւրացրել էին Անգլոսաքսերը եւ ընդունել էին այդ իբրեւ իրենց տեղական քաղաքացիական միակ իրաւունքը: Առաւել նշանաւոր դեր է խաղացել Մովսիսական իրաւունքը Արեւելքում, ուր նա լրացնում ու ծածկում էր այն պակասը, որ արաւոյայտում էր արեւելեան ժողովրդների իրաւական զարգացման թերութիւններից, որոշակի սահմանած իրաւական հայեացքների բացակայութիւնից:

Երաւի հրէական իրաւունքը՝ այնքան խորն էր արմատացած արեւելեան ժողովրդների քաղաքացիական պատմութեան մէջ, որ նոյն իսկ հռոմէական իրաւունքն անգործ էր եղել զուրպ վանելու տեղական դատարանների գործունէութիւնից այդ իրաւունքը եւ ստիպած էր յետ նահանջնելու նրա առաջելու: Բացի այն, որ հրէական իրաւունքը իր պարզ բովանդակութեամբ ու անբարդ նիւթով աւելի գիւրդին էր յարմարուում արեւելեան ժողովրդների կուլտուր սոցիալական դրութեանը, նա ունէր եւս մի առաւելութիւն իւր յաղորդ գերիշխութիւնն աւելի եւս ազդեցիկ տարածելու: Մովսիսական իրաւունքը քրիստոնէական հոգեւորականութեան ձեռքում դարձաւ մի ուժեղ զէնք եւ յարմարագոյն միջոց իր դասային դիրքը ամրացնելու Մովսիսական օրէնքներով իրաւունքի կատարողներն ու կարգաւորողները, նմանապէս սոցիալական դրութեամբ բարձր կանգնած, համարուում էին հոգեւորականները: Բաւական է աչքածելու հրէայ ժողովրդի քաղաքացիական ու կրօնական ամբողջ պատմութեան վրայ, որպէս զին համոզուեց մովսիսական օրէնքների այդ տեսակ թերի նշանակութեան վերաբերմամբ: Զարմանալի չէ ուրեմն, որ նորաթին քրիստոնէական համայնքներում, որտեղ քարոզիչներն ու առաքեալները՝ յետագայ հոգեւոր դասի այդ առաջի ներկայացուցիչներն ու կարապետները, որոնք մեծ դեր էին խաղում իրենց համայնքի բաղկացուցիչ անդամների փոխադարձ յարաբերութիւններին ու ներքին կեանքի կարգաւորման մէջ, մովսիսական իրաւունքի մէջ գտան իրենց ժամանակի ոգուն միանգամայն յարմար պայմաններ այդ իւրացնելու եւ ընդունելու նորածիլ քրիստոնէական իրաւունքի մէջ, մի իրաւունքի, որ կարգաւորում էր ժողովրդի մէջ միայն եկե-

ղեցական՝ զուտ կրօնական՝ այլ եւ աշխարհիկ, քաղաքացիական յարաբերութիւնները:

Հին Հայաստանն, ուր հոգեւորականութիւնը քրիստոնէութեան մուտքի առաջին օրից սկսած այնքան ազդեցիկ դեր էր ձեռք բերել երկրի սոցիալ-կոլտուրական զարգացման պատմութեան մէջ, չէր կարող յապաղել հայ դատաստանական ու իրաւական հիմնարկութիւններէ մէջ ներմուծելու մոլորական օրէնքները:

4. Հռովմէական-Բիւզնդական Իշտապութիւնը
Հայոց Դատաստանագրքը, կը նկատենք, որ իսկի Քրիստոնէական կանոնական իրաւունքի ունեցած խոշոր ազդեցութիւնից, Քրիստոնէական իրաւունքը, այն է նոյն քաղաքացիական մասը, նմանապէս որոշ ազդեցութիւն է թողել, ծառայելով իրեն աղբիւր մեր Դատաստանագրքի քաղաքացիական որոշ օրէնքներէ խմբագրութեան մէջ: Այստեղ հարկ է տարբերել Քրիստոնէական իրաւունքի երկու տեսակ ներգործութիւնը: Նախ՝ երեւում է, որ Արեւելքում գործող Հռովմէական-Բիւզնդական իրաւունքը, որ ոչինչ ընդհանուր բան չունէր յետ-յուստինիանական Քրիստոնէական օրէնագրութեան հետ եւ պարունակում էր իր մէջ զուտ հռովմէական իրաւունքի էական սկզբունքները, վաղուց կիրառւում էր նաեւ Հայաստանում, ուր նա մուծուել էր հարեւան երկրներից: Այդ Հռովմէական-Բիւզնդական իրաւունքը դործել է մեր երկրում՝ այսպէս անւանած Ասորւոյ Հռովմէական օրէնագրքով, որ տակաւին նախ քան Մի. Գօշի Դատաստանագրքի երեւան գալը շատ վաղուց կիրառւում էր ի միջի այլ Դատաստանագրքերի ու Օրէնագրքերի հայ իրաւական ու գաղափարական հիմնարկութիւններում: Այդ Ասորւոյ Հռովմէական օրէնագրքի հայ թարգմանութեան հէղինակի ու ժամանակի մասին առ այժմ պակասում են որեւէ տեղեկութիւններ, սակայն ամենահնագոյն օրինակներից մէկը ասորական բարբառով Զ դարու սկիզբներին գրած, գտնւում է այժմ Լոնդոնի ազգային գրադարանում: Յամենայն դէպս այդ հին ձեռագիրը ցոյց է տալիս, որ յիշեալ օրէնագիրը սկսած Զ դարուց գործում էր Քրիստոնէական կայսրութեան արեւելեան երկրներում բնակող քրիստոնէայ հայաւան ազգերի մէջ: Առաջի այդ Օրէնագրքի բազմաթիւ ձեռագիր օրինակները գտնւում են հայ, արաբական, ասորական, արամեական լեզուներով: Վերջիշեալ Օրէնագիրը ազատ փոխադրութիւն է մեզ անյայտ աղբիւրից վեր-

ցրած օրէնքներից, որոնք յարմարեցրած են տեղական ուրոյն ժողովրդական պէտքերին ու կենսական պայմաններին: Ահա այս Ասորւոյ Հռովմէական Օրէնագիրը, մեծ չափով տարածուելով հայկական գաւառներում, որոշ մասով ազդել է Մի. Գօշի Դատաստանագրքի յառուանների իրաւաբանական բովանդակութեան վրայ: Հայոց Դատաստանագրքի յաղդատութիւնը երեւան է գտնի, որ սրանց մէջ որոշ թէեւ հազիւ նկատելի առնչութիւն կայ, մանաւանդ ամուսնական իրաւունքի ընդհանրաբարութիւնների եւ ժառանգական իրաւունքի վերաբերմամբ:

Այս գլուխիւն ունենի հին Հայաստանում, որպէս եւ ամբողջ առաջադր Ասորւոյ, Քրիստոնէական իրաւունքն օրէնագրեր, գաղափարագրեր, իրաւական ու օրինական ժողովածուներ, որոնք կազմւած էին յետագայ կայսրների ձեռքով: Ինչպէս յայտնի է, Յուստինիանական օրէնագրութիւնը, որ զուտ քաղաքացիական, աշխարհիկ ոգի էր կրում, չունեցաւ Հայաստանում ոչ մի շոշափելի ներգործութիւն: հայկական գաւառները, ուր պաշտօնապէս հրատարակւած էր Յուստինիանի օրով այդ հռովմէական իրաւունքի կիրառումը, ընդունակ չըղան իւրացնելու. այդ իրաւունքի գաղափարները ու ոգին: Սակայն այն շրջանում, երբ արդէն սկսուել էր Քրիստոնէական քաղաքացիութեան այլաբանումը, երբ Corpus iuris civilis-ի գտնուած հռովմէական իրաւունքը խեղաթիւրուել էր յետագայ օրէնագրերի ձեռքբերով եւ տիրապետող կրօնա-գաւառաբանական հասունների ու վեճերի ազդեցութեան ներքոյ ամբողջովին ծնուել էր ասորականաբանական սկզբունքներով, ահա այդ ջրքանի իրաւունքը՝ եւ իրաւաբանական-օրէնագրական արտադրութիւններից ազատ մուտք գտան Հայաստանում, ուր իրենց տարածման համար պարտաւ. հոգ էին գտնում: Հայ հոգեւորականութեան ներկայացուցիչները Քրիստոնէական այդ իրաւունքի բազմաթիւ օրէնագրերից ու գաղափարագրերից կարողանում էին քաղուսական թարգմանութիւններ ու փոխադրութիւններ անելու, այդ յարմարեցնելով տեղական հայ կեանքի պայմաններին. շատ անգամ նոյն իսկ բառացի վերածում էին հայերէնի այս կամ այն յարմար-ձանաչուած օրէնագիրը ամբողջովին: Այդ օրէնագրական ժողովածուներն ու հոգաբանները ստեղծարած աւելին եւ պարունակում էին այն ամենը, ինչ որ

Հայ թարգմանիչների անձնական կարծիքով կարելու որ պիտանի էին տեղական ժողովրդական պետքերի ու կենսական պայմանների համար:

Բիւզանդական այդ իրաւունքի վերաբերեալ օրէնքները գլխաւորապէս փոխառած են այն օրէնսդրութիւններից, որոնք կազմուել էին Ղեւոն Զ. Իմաստունի, Իրենէի, Կոստանդին եւ այլ կայսրների թագաւորութեան օրերին: Միայն այս վերջին Բիւզանդական աղբիւրներից հնարաւորութիւն ունէր Մխ. Գօշը օգտուելու իր Դատաստանագրքի համար. միայն այս յետյուստինիանական բիւզանդական իրաւունքը կարողացաւ որոշ ազդեցութիւն ունենալու Մխ. Գօշի իրաւաբանական աշխարհայեցողութեան վրայ: Յիշուի այդ ազդեցութեան շնորհիւ որոշ մասերում եւ ընդհանուր ոգու վրայ: Իրաւական սկզբունքային շատ հարցերի լուծման համար Մխ. Գօշը ստիպուած էր ղեկավարուել այդ Բիւզանդական իրաւունքի էական կէտերով: Մասնաւոր շնչառակի աչքի է զարնում այդ ազդեցութիւնը Մխիթար Գօշի իրաւաբանական Հայեցողութեան վրայ գտաւարութեան շնորհիւ րապէս գործող իրաւունքի նշանակութեան հարցի վերաբերմամբ: Այդ էական իր մտքերը մեր հեղինակը արծարծում է գլխաւորապէս Ղաթաղի մէջ: Այնուհետեւ իսկապէս բիւզանդական իրաւունքի ազդեցութեանը պէտքէ վերագրել, որ Մխ. Գօշը քննում է հարթել Հայ իրաւագիտական աշխարհայեցողում այն գաղափարները, որոնք վերաբերում են եղբոր ու քրոջ ժառանգական հաւասար իրաւունքներին եւ ընդհանրապէս ժառանգական իրաւունքին, որը, ինչպէս առիթ վճռունակ յետոյ տեսնելու հայերի մէջ ամբողջովին հիմնւած էր ազնատական սկզբունքի վրայ: Թամնայի դէպս պէտք է շեշտել, որ քաղաքացիական իրաւունքի վերաբերմամբ բիւզանդական իրաւունքի նշանակութիւնը, որպէս Մխ. Գօշի Դատաստանագրքի աղբիւր, լոկ ընդհանուր գծերով եւ ընդհանուր սկզբունքների իւրացնելով է ընդունում ու արտայայտում, քանի որ մեր Դատաստանագրքի մէջ չենք գտնում առանձին յօդուածներ, յատուկ օրէնքներ, որոնք, անփոփոխ կամ որոշ խմբագրութեամբ փոխադրւած, մուծուէին Մխ. Գօշի Դատաստանագրքի մէջ:

Վերլուծելով ուրեմն Հայոց Դատաստանագրքը, եզրակացնում ենք, որ գլխաւորապէս շարս տեսակի աղբիւրներ որոշ չափով դեր են

խաղացել նրա ներքին բովանդակութեան վրայ: Թէ ինչ որակով կամ քանակով այդ աղբիւրներից իւրաքանչիւրը ազդել է մեր Դատաստանագրքի իրաւաբանական նիւթի վրայ, դա պարզ կը լինի, երբ յետագայ գլուխներում կը վերլուծենք Հայոց Դատաստանագրքի Դատակազմութիւնն ու Դատաւարութիւնն եւ Բաղադրացական իրաւունքի ամբողջ բովանդակութիւնը:

Ասկայն, ինչպէս արդէն առիթ ունեցանք շեշտելու, Մխ. Գօշը ինչ ինչ պատճառներով լուում է եւ ոչ մի բառով չի յիշատակում այն իսկական աղբիւրները, որոնք նրան իսկապէս տաւ աշխիւ են Դատաստանագրքը յօրինելիս, զոր օրինակ՝ Բիւզանդական կամ սովորութեան իրաւունքները, այլ սահմանափակում է ընդհանուր, նշանակութիւնից զուրկ բառերով. կամ թէ յիշատակում է այնպիսի աղբիւրներ, զոր օրինակ՝ մահմադական իրաւունքը, որոնցից, կարելի է ասել, բնաւ չի օգտուել: Մխ. Գօշի այդ տեսակ, առաջին հայեցացիք անհասկանալի լուծեան պատճառը պէտք է որոնել հետեւեալ փաստի մէջ: Հայոց Դատաստանագրքի Նախագրութիւնը Մխիթար Գօշը յօրինել է նախ քան Դատաստանագրքի յօդուածների կազմելը: Իսկ այդ յօդուածները, որպէս կարելի է նշանակաւորել նրանց շարագրական ձեւից, գրի էին առնուել եւ հաւաքուել աստիճանաբար մեր հեղինակի ձեռքով մինչեւ իր մահը, ուրեմն մի երկար ու ձիգ ժամանակամիջոցում նա ժողովում էր իր ձեռքը հասած նիւթերը, ընտրութիւն անում նրանցից, քաղուածներ հանում այս ու այն պատճառ եւ օրէնագրերից: Ուստի բնական է, որ հենց իրեն Մխ. Գօշին էլ թերեւս պարզ չէր, երբ նա գրում էր Ղաթաղի մէջ, թէ ինչ տեսակ իրաւաբանական աղբիւրներից է ինքը գլխաւորապէս օգտուելու եւ գոյութիւն ունեցող բազմաթիւ օրէնսդրական ժողովածուներից ու Դատաստանագրքերից որոնք են յարմարագոյն եւ համապատասխան լինելու իր ձեռնարկած գործին: Միմիայն այդ հանգամանքը կարող էր ստիպել մեր հեղինակին իր Դատաստանագրքի Նախագրութեան մէջ այնպէս անորոշ ու մշուշային արտայայտուելու իրեն ծառայած աղբիւրների վերաբերմամբ:

(Հարաւորեալ)

Ն. ՄԱՄՈՒՆՅԱՆ

